

ТВОРЧАЯ ПРАСТОРА БЕЛАРУСКІХ ЛІРЫЧНЫХ ПЕСЕНЬ: ВАРЫЯНТЫ, ВОБРАЗНЫЯ ПАРАЛЛЕЛІ

*Н. Г. Мазурына, кандыдат філалагічных навук, дацэнт,
БДПУ (Мінск)*

Анатацыя. У артыкуле раскрываюцца прычыны ўстойлівасці і варыянтнасці лірычных песень у сістэме беларускай народнай песеннай творчасці. Прааналізаваны змест і значнасць зборніка «Песенны фальклор Палесся: лірычныя песні» запісу Уладзіміра Іосіфавіча Раговіча.

Ключавыя словы: беларуская народная творчасць, лірычныя песні, варыянт, вобразы, Уладзімір Іосіфавіч Раговіч.

Лірычныя песні – «вечны» жанр не толькі ў беларускай традыцыйнай культуры, але і ў культуры іншых народаў. Сфера тэм і вобразаў лірычных песень – гэта свет самага жыцця людзей, іх унутраных адчуванняў, штодзённых клопатаў і мараў, аповедаў пра жыццёвыя сітуацыі і адносіны да іх.

Карціны свету, якія малююцца словамі і інтанацыямі лірычных песень, як бы прыцягваюць у сваю сферу спевакоў і слухачоў. У мінулым, пры адсутнасці забяспечальнай інфраструктуры і сродкаў масавай інфармацыі, лірычныя песні былі сродкам упрыгажэння штодзённага жыцця. Адначасова з гэтым яны дапамагалі развівацца маральна-этычным і эстэтычным якасцям людзей.

Пры выкананні і слуханні лірычных песень адбываецца эмацыянальнае мадэляванне ўласных перажыванняў у зададзеных абставінах. Моладзь мела і мае магчымасць як бы паглыбіцца ў сітуацыю, у песенны сюжэт і перажыць тыя пачуцці, з якімі рэальна яшчэ не сустракаліся. Судакрананне да асабістых і нацыянальных каштоўнасцяў адбываецца ў самых спрыяльных абставінах – пры спевах.

Сярод пазаабрадавых лірычных песень даследчыкі вылучаюць песні пра каханне, сямейна-бытавыя і сацыяльна-бытавыя. Асаблівай змястоўнасцю і лірызмам характарызуюцца беларускія народныя песні пра каханне. Н. С. Гілевіч назваў лірыку кахання ў фальклоры адной «з самых прыгожых, самых светлых і самых пяшчотных старонак», адной «з самых жыццяздольных» [1, с. 91]. Менавіта любоўныя песні складаюць адну з самых цёплых і любімых частак рэпертуару народных і прафесійных калектываў. Так, напрыклад, песня «Туман ярам» у апрацоўцы А. Саўрыцкага з'яўляецца ў выкананні студэнцкага хора «Gaudeamus» факультэта эстэтычнай адукацыі БДПУ.

Разнастайнасць светаўспрымання пры стварэнні і выкананні лірычных песень прывяла да стварэння мноства варыянтаў. Пазаабрадавы песенны фальклор, у параўнанні з абрадавым, мае значна больш магчымасцяў для шырокай вобразнай дэталізацыі жыццёвых назіранняў. Такім чынам, спевакі-стваральнікі праяўляюць свой асабісты творчы пачатак, у выніку чаго з'яўляюцца своеасаблівыя, цікавыя варыянты. Індывідуальная мастацкая свядомасць спевака імправізуе, стварае новыя ўзоры песеннасці на аснове законаў калектывнай вуснай народнай творчасці.

Асаблівая схільнасць народных спевакоў да найбольш глыбокіх, важкіх у духоўным і душэўным плане тэм жыцця нарадзіла шматколерную палітру іх меладычнага ўвасаблення ў пазаабрадавым песенным мастацтве. З рознымі напевамі на Беларусі бытуюць, напрыклад, любоўныя песні «І туды гара, і сюды гара», «Ой, у полі тры крынічанькі», балада «Ой, там, на гарэ, ой, там, на крутой», лірычная «Ці свет, ці світае», сямейныя «Ой, журавка, журавко» і «Зялёная вішня».

Пры разнастайнай варыятыўнасці зместу паэтычнай вобразнасці і лексікі сямейнай песні «Ой, журавка, журавко», адзіным для ўсёй групы варыянтаў застаецца абагульненая песенная тэма – жыццё маладой замужняй жанчыны ў сям'і мужа. Асноўнымі дзеючымі асобамі застаюцца жанчына-гераіня, яе маці, у некаторых выпадках разам з бацькам. Да іх могуць далучацца браты і сястрыцы, вобразы якіх таксама, як і гераіні, паралельна параўнаны з вобразамі птушак – галубоў і «арлыц» («журавыц»). У некаторых варыянтах бацькі ўспамінаюць і сыночка на чужыне. Вобразная паралель з жураўкай – сімвалам вымушанага развітання з родным домам, краем і нават з жыццём – узмацняе паэтычны вобраз гераіні.

Найбольш старажытным у структурных і рытмаінтанацыйных адносінах з'яўляецца варыянт з в. Нячатава Столінскага раёна (№ 182), у якім форма вершаграфы супадае з формай мелаграфы (АБ – аб):

– Ой, журавка, журавко,
Чого грачэш шчоранко? [2, с. 228].

Метафара «адбілася ад роду як той камень у воду» з'яўляецца канстантай для ўсіх варыянтаў, бо вельмі ярка і выразна малюе карціну падзей. Гэтак жа, як і матыў «лішняй ложкачкі»: «Адна лычна ложкачка – // На чужыні дочычка», які па-рознаму вар'іруецца, часам з узгаданнем бацькамі і сыночка: «Лішні будзе кусочак – // На чужыне сыночак» (187, 188).

Своеасаблівы крык душы жанчыны, малітва – у словах з варыянта песні № 190 [2, с. 236]:

Не дай, Божа, слабасці,
Няма каму падвясці.

Аналіз музычнага складу песень паказаў, што ў пераважнай большасці варыянтаў структуры напева і песеннага рытму маюць аднолькавую форму: напрыклад, абб. Рытма-структура верша варыянтаў песні мае форму тры ці чатыры разы паўторанай групы складоў (4+3).

Багаты і дастаткова новы матэрыял для даследавання варыянтнасці беларускіх лірычных песень даследчыкі маюць зараз, пасля выхаду з друку зборніка «Песенны фальклор Палесся: лірычныя песні» запісу Уладзіміра Іосіфавіча Раговіча. Гэты збор пазаабрадавай народнапесеннай творчасці беларусаў-палешукоў мае не толькі нацыянальна-беларускую, але і агульнаславянскую значнасць. У ім сабраны ўнікальныя традыцыйныя песні – узоры, помнікі самабытнай культурнай спадчыны Беларускага Палесся. У выданні занатавана багацейшая сучасная спеўная традыцыя, якая мае выключную мастацкую, навуковую і практычную значнасць.

У асобе збіральніка песень У. І. Раговіча спалучаецца высокаадукаваны тэарэтык і спрактыкаваны спецыяліст у галіне беларускай музычнай культуры. Доказам таго можа быць лёс

папярэдніх кніг, у прыватнасці, выдадзенага ў 1988 годзе зборніка «Вянок беларускіх народных песень», фундаментальных «Песенны фальклор Палесся: Песні святочнага календара» (2001) і «Песенны фальклор Палесся: Вяселле» (2002), якія сталі настольнымі кнігамі даследчыкаў, выканаўцаў і аматараў народнай песні. Без іх не з’явілася б шэрагу доктарскіх і кандыдацкіх дысертацый, манаграфій і навуковых артыкулаў многіх славянскіх даследчыкаў.

Кнігу складаюць больш за тры сотні высокамастацкіх лірычных песень з дзясяткаў раёнаў дзвюх надзвычай самабытных абласцей Беларусі – Брэсцкай і Гомельскай. Гэта вынік мэтанакіраванай шматгадовай працы, адзін з самых аб’ёмных, надзвычай неабходных збораў сучаснай пазаабрадавай народнапесеннай творчасці беларусаў. Любоўныя, сямейныя, сацыяльна-бытавыя (казацкія, прымацкія, бурлацкія), жартоўныя песні, баллады запісаны з захаваннем аўтэнтчнасці і дасканаласці, цэласнасці, чысціні дыялектных асаблівасцяў паўднёва-заходніх беларускіх гаворак.

Уяўленне аб варыянтнасці як устойлівай прыкмеце народнай творчасці можна праілюстраваць на прыкладзе кожнай жанравай разнавіднасці песень. Так, сярод любоўных у зборы прадстаўлены ў варыянтах «Половина саду цвітэ» (№ 49, 50), «І сюды гора, і туды гора» (№ 53, 54), «Ой, на горы каліна» (№ 61, 62), «Вэчор вэчоріе, дробный дождж ідэ» (№ 69, 70), «Зэлёны дубочок на яр похылівса» (№ 91, 92, 93), «Косыв козак сіно, як була погода» (№ 108, 109), «Ой, бяжыць конь, бяжыць» (№ 112, 113, 114, 115) і інш.

Аналіз паказвае, што існуюць разнастайныя суадносіны музычнага і паэтычнага кампанентаў у бытаванні твораў пазаабрадавага песеннага фальклору беларусаў. У абагульненым спрощаным выглядзе іх карэляцыю можна прадставіць наступным чынам:

- 1) адзін паэтычны тэкст – адзін напеў;
- 2) адзін паэтычны тэкст – група напеваў;
- 3) група паэтычных тэкстаў – адзін напеў.

Значная доля пазаабрадавых песень належыць да першай формы каардынацыі. Меладызм, рытмаінтанацыйная структура напеваў, яркая вобразнасць паэтычных сюжэтаў гэтай групы песень набылі індывідуалізаваную выразнасць, якая з’явілася вынікам цудадзейнай фантазіі мноства народных твораў-выканаўцаў. У чыстым выглядзе карэляцыя адзін паэтычны тэкст – адзін напеў, па сутнасці, амаль немагчымая ў вуснай народнай творчасці і ўласціва толькі аўтарскім творам. Таму больш правільна сфармуляваць дадзены тып карэляцыі наступным чынам: група варыянтаў паэтычнага тэксту на адзін абагульнены песенны сюжэт – шэраг варыянтаў аднаго напеву.

Другі тып суадносін шырока распаўсюджаны на Беларусі. Творчае жаданне народных спевакоў па-свойму раскрыць у выкананні адну з тэм жыцця нарадзіла шматколёрную палітру іх меладычнага ўвасаблення ў песенным мастацтве. Спіс прыкладаў можа заняць не адну старонку. Пералічым некаторыя песні, што бытуюць з рознымі напевамі.

Любоўная песня «І туды гара, і сюды гара»:

– тры варыянты пададзены ў першым (1959, № 106) і другім (1967, № 229, 229а) тамах чатырохтомніка Р. Р. Шырмы;

– два прыклады ў «Вянку» У. І. Раговіча (1988, № 131);

– адзін варыянт – у зборніку «Песні Беларускага Панямоння» Т. Б. Варфаламеевай (1998, № 204).

Любоўная песня «Ой, у полі тры крынічанькі»:

– па адным варыянце прыведзена ў першым томе збору Р. Р. Шырмы (1959, №152), «Песнях Беларускага Панямоння» Т. Б. Варфаламеевай (1998, № 216), томе «Песні пра каханне» серыі «Беларуская народная творчасць» (1977, № 160), яшчэ два варыянты напеву ў «Вянку» У. І. Раговіча (1988, № 177, 178).

Балада «Ой, там, на гарэ, ой, там, на крутой», якую спяваюць у многіх рэгіёнах Беларусі:

– чатыры варыянты змешчаны ў другім томе балад з серыі «Беларуская народная творчасць» (1977, № 1071–1074);

– два варыянты ў «Песнях Беларускага Панямоння» Т. Б. Варфаламеевай (1998, № 202, 203);

– па адным прыкладзе прыведзена ў зборы «Песни Белорусского Полесья» З. Я. Мажэйкі (1984, № 52), «Вянку» У. І. Раговіча (1988, №191], зборніках беларускага фальклору ў сучасных запісах Мінскай (1995, №447) і Гомельскай (1989, № 338) абласцей.

Такі тып суадносін «адзін паэтычны тэкст – група напеваў», з’яўляецца, бадай, самым распаўсюджаным у народнай традыцыі.

Трэцяя форма суадносін сустракаецца значна радзей. Так, на напеў, што зараз найбольш вядомы па песні «Нясе Галя воду», спяваюць «Касіў Васіль сена», «У лясу два дубочка», «Дайце мне напіцца» і іншыя. Напевы «Зялёная вішня», «Ці свет, ці світае» Т. Б. Варфаламеева лічыць найбольш распаўсюджанымі і тыпавымі лірычнымі.

Сярод твораў народнай песеннай культуры няма такіх, якія б гучалі так пастаянна як лірычныя песні: штодзень на працягу каляндарнага года, за працай, пасля яе, на бяседзе і інш. Зразумела, што прычына гэтага – у багатай на вобразы, эмоцыі, варыянты, вобразныя паралелі творчай прасторы беларускіх лірычных песень.

Літаратура

1. Лірычныя песні / уклад. і рэд. Н. С. Гілевіча. – Мінск : выд-ва БДУ, 1976. – 464 с.
2. Песенны фальклор Палесся : лірычныя песні / запіс Уладзіміра Раговіча... / уклад. Н. Г. Мазурына. – Мінск : Беларуская навука, 2020. – 378 с. : іл. – (Фальклор нашага краю).